

Araştırma Makalesi / Research Article

İSLÂM'DAN SONRA İRAN'IN İLK KADIN YÖNETİCİSİ: SEYYİDE HÂTÛN

Mustafa AYLAR¹

Öz

Ataerkil toplumlarda kadın yöneticilerinin sayısı oldukça azdır. Bu durum, erkek egemenliğinin hâkim olduğu İslâm sonrası İran'da da geçerli idi. Bununla birlikte, kişisel özellikleri itibariyle ön plana çıkan bazı kadınlar yönetimde söz sahibi olabilmeyi başarmıştır. Bu kadınlardan bir tanesi İslâm'dan sonra İran'da ilk kadın yönetici olmaya muvaffak olan Seyyide Hâtûn'dur. Seyyide Hâtûn her ne kadar, resmi olarak yönetici olarak görünmese de fiili olarak kocası Fahrüddeve'den sonra 31 yıl boyunca Büveyhiler'in Cibâl kolunun Rey şubesini idare etmeye başarmıştır. 387/997-419/1028 yılları arasında oğlu Mecdüddeve'yi denetim altına alarak Rey şehrinin idaresini üstlenmiş ve kendisine karşı yapılan iç ve dış saldırıları bertaraf etmiştir. Bu çalışmada, İslâm'dan sonra İran'ın ilk kadın idarecisi olan Seyyide Hâtûn zamanında meydana gelen dâhilî ve hâricî hâdiselerin yanında Seyyide Hâtûn şahsi yaşamı ve özellikleri hakkında bilgi verilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Seyyide Hatun, Mecdüddeve, Rey, Büveyhiler.

IRAN'S FIRST WOMAN RULER AFTER ISLAM: SAYYIDA KHATUN

Abstract

In patriarchal societies, the number of female rulers is quite low. This was also true in post-Islamic Iran, where male dominance was dominant. However, some women, who stand out in terms of their personal characteristics, have managed to have a say in the administration. One of these women is Sayyida Khatun, who succeeded to become the first woman ruler in Iran after Islam. Although Sayyida Khatun did not appear to be an official ruler, she actually managed to manage the Rayy branch of the Jibal branch of the Buwayhids for 31 years, as the successor of her husband Fakhr al-Dawla. Between 387/997-419/1028, she undertook the rule of the city of Rayy by taking her son Macd al-Dawla under control and eliminated the internal and external attacks against her. In this study, information is given about the personal life and characteristics of Sayyida Khatun, as well as the internal and external events that took place during the time of Sayyida Khatun, the first female ruler of Iran after Islam.

Keywords: Sayyida Khatun, Macd al-Dawla, Rayy, Buwayhids.

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Bitlis Eren Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Ortaçağ Tarihi ABD, mustafaaylar@gmail.com, ORCID: 0000-0002-5536-283X

Başvuru Tarihi (Received): 01.11.2022 **Kabul Tarihi** (Accepted): 24.04.2023

Giriş

İslâm Dini kadına büyük önem vermesine rağmen kadının yönetici olup olamayacağı meselesi hakkında ihtilaflar vardır. Kadının yönetici olmasına karşı çıkan ulema daha çok Hz. Peygamber'in "*İşlerini bir kadına teslim eden bir millet, felah bulamaz*" hadisini dayanak almaktadır. Ancak farklı biçimlerde yorumlanma ihtimali olan böyle bir hadisin, kadının devlet başkanı olmasını engelleyen kesin bir delil sayılması mümkün değildir (Gürler, 2001: 76). Nitekim Muhammed Hamidullah'a göre bu hadis, İranlılara gelecek bir belanın Hz. Peygamber tarafından mucizevi bir şekilde ihbarı olup, Müslümanlar için belli bir yasağı ifade etmemektedir (Hamidullah, 1979: 387). Bu hadisin tek ravisi olan Ebû Bekre, hadisi Cemel Savaşına katılmak üzereyken rivayet etmiş ve ona göre Hz. Peygamber, bu hadisi İran kirasının öldürülmesinden sonra (628) kirasının kızı Bûran'ın tahta çıkması üzerine söylemiştir (Gürler, 2001: 75). Kısra II. Hüsrev Pervîz'in öldürülmesinden sonra yaşanan karışıklık döneminde Bûran kraliçe olmuş ve on altı ay tahtta kalmıştır (Taberî, 2019, II: 237-238). Bu hadisin yalnızca Ebû Bekre tarafından, Cemel Savaşı sırasında rivayet edilmesi bazı soru işaretleri oluşturmaktadır. Çünkü Hz. Âişe ve beraberindekilerin bu hadisten haberdar olmamaları çok ilginçtir. Mehmet Azimli, bu hadisin Şia tarafından Hz. Ali'nin Hz. Âişe'ye karşı haklılığını savunmak üzere uydurulduğunu iddia etmektedir (Azimli, 2002: 421-422).

Ekser görüşe rağmen bazı araştırmacılar Kur'an-ı Kerim'deki Kraliçe Belkıs'ın kıssasına dayanarak kadının da devlet başkanı olması yönünde bir engel olmadığını savunmaktadır. Dahası Belkıs'ın Kur'an'da güzel vasıflarla anlatılması bir kadının da devlet başkanı olabileceğine işaret etmektedir (Vedûd, 1997: 30).

Bize göre meselenin dinî yönünden daha çok kadın ve erkek arasındaki fiziksel güç, içtimaî, örf ve âdet gibi boyutları daha önemlidir. Erkek yaratılış itibarıyla kadından daha güçlü ve sert bir tabiata sahiptir. Buna karşın kadın, daha nâzik ve nahiftir. İktidarın güç isteyen bir olgu olduğu düşünüldüğünde erkek bu konuda daha avantajlıdır. Öte yandan günümüz modern toplumlarının aksine Ortaçağ toplumları geleneksel bir yapıya sahiptir. Geleneksel toplumlarda soy erkek üzerinden devam eder. Hanedan içinde tahta çıkacak varis erkek olur ve erkeğin soyundan gelenler tahta çıkar.

X. yüzyılda İran'da ortaya çıkarak güçlü bir devlet kurmaya muvaffak olan Büveyhîler, Cibâl, Fars ve Irak olmak üzere üç kola ayrılmış, Rey, İsfahan ve Hemedân ve onlara tabi yerlerden oluşan Cibâl kolunda Rüküddevle'nin ölümünden sonra (ö. 366/976) oğlu Fahrüddevle, Rey merkez olmak üzere idareyi eline almıştı. Taberistân Bâvendî ailesine mensup olan Seyyide Hâtûn, II. Rüstem olarak da bilinen Rüstem b. Şervîn b. Rüstem b. Rüstem'in Şîrîn adındaki kızı idi (*Mücmelü't-Tevârih ve'l-Kısas*, y.y.: 385). Rey Hâkimi Fahrüddevle, Bâvendîler ile iyi ilişkilere sahip olduğu için Şîrîn ile evlendi ve böylelikle Şîrîn, Seyyide Hâtûn lakabını alarak Büveyhî sarayında yaşamaya başladı.

Seyyide Hâtûn, Fahrüddevle'nin hayatta olduğu dönemde Bâvendîler sarayından geldiği için siyasi işlere aşina ve devlet tecrübesine sahipti. Tecrübeli vezir Sâhib b. Âbbâd'ın 385/995 yılındaki ölümünden sonra eşi Fahrüddevle'nin danışmanı oldu. Bu sırada saray ve divan işlerini Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Hanefî ve Ebû Ali b. Hamûye gibi devlet adamları yürütüyor ve Seyyide onlara nezaret ediyordu. Fahrüddevle siyasi işlerde Seyyide'ye son derece güveniyordu. Fahrüddevle'nin ölümü sırasında hazine anahtarının Seyyide'nin elinde olması onun mali işlere de nezaret ettiğinin bir göstergesidir (İbnü'l-Esîr, 1991, IX: 110).

Fahrüddevle'nin ölümünden sonra Cibâl kolu birkaç şubeye bölündü. Seyyide küçük yaştaki oğlu Ebû Tâlib Rüstem'i-sonradan Mecdüdevle lakabı alan- Rey'de tahta oturttu. Diğer oğlu Ebû Tâhir Şâh Hüsrev'i-Şemsüdevle lakaplı-Hemedân hükümetine gönderdi. Bundan dolayı, *Ümmü'l-Mülûk* (hükümdarların annesi) unvanını aldı (İbn Haldûn, 1421, IV: 620; Kabir, 1958:

38-39).²

1. Seyyîde Hâtûn Zamanında Yaşanan Dâhilî Hâdiseler

Mecdüddeve lakaplı Ebû Tâlib Rüstem'in yaşının küçük olması nedeniyle Rey'de devlet işlerini annesi Seyyîde Hâtûn üstlendi. Seyyîde, bu sırada Taberistân İspehbedi³ olan kardeşinden de yardım alıyordu. Zâhiren Rey'i Mecdüddeve idare ediyor gibi görünse de gerçekte devlet işleri annesinin elindeydi. Fahrüddeve'nin has adamlarından Ebû Tâhir ve Ebû'l-Abbâs ed-Dabbî gibi idareciler de devlet idaresinde ona yardım ediyorlardı (İbnü'l-Esîr, 1991, IX: 110; İbn Kesîr, 1994a, XI: 542; İbn Haldûn, 1421, IV: 620; Fakîhî, 1366: 296; Kabir, 1958: 38-39). Ancak Rey'deki devlet adamları şehrin idaresinin Seyyîde'nin yani bir kadının elinde olmasına tahammül edemiyorlardı. Çünkü erkek egemenliğinin olduğu bir toplumda, bir kadının hâkim olması hoş karşılanmıyordu. Ayrıca erkek devlet adamlarının bir kadından emir alması çok büyük olasılıkla gururlarına ters geliyordu.

Seyyîde'ye karşı mücadele veren ilk kişinin Vezir Ebû'l-Abbâs ed-Dabbî olduğunu görüyoruz. Ancak dirayetli bir kadın olan Seyyîde'ye karşı başarılı olamayacağını anlayan Vezir Dabbî, Hasanveyhi⁴ emiri Bedr b. Hasanveyh'e sığınmak zorunda kaldı (393/1002-03) (İbn Kesîr, 1994b, XII: 28; İbnü'l-Esîr, 1991, IX: 146).⁵ İbn Miskeveyh'e göre Seyyîde, Vezir Dabbî'yi kardeşinin ölümünde parmağı olmakla itham etmişti (İbn Miskeveyh, 1379, V: 517). Büyük ihtimalle Dabbî, Seyyîde ve ordusuna muhalefet ettiği için görevden uzaklaştırılmıştı (Türkmenî Âzer, 1397: 126).

Annesinin hâkimiyetinde Rey'de yaşamını sürdüren Mecdüddeve, buluş çağına gelince çevresindeki devlet adamlarından etkilenerek annesine karşı geldi ve onun rızası olmadan Hatîr Ebû Alî'yi vezir olarak atadı (397/1006-07). Hatîr Ebû Alî'nin kendi isteği dışında vezir olarak atanmasını içine sindiremeyen Seyyîde Hâtûn, oğluna ve vezire muhalefete başladı (Hândmîr, 1355: 121). Buna karşın vezir, Mecdüddeve'yi annesinin tahakkümünden kurtarmaya çalışıyor, bir kadının yönetimde söz sahibi olmasını kabul etmiyor ve onu annesine karşı kışkırtıyordu. Bu durumdan rencide olan Seyyîde, Taberek Kalesi'ne gitmek zorunda kaldı. Hatîr Ali, bunu fırsat bilerek onu kalede gözaltına almak için bazı adamlarını oraya sevk etti. Ancak Seyyîde bir yolunu bularak bu sırada Hûzistân hâkimliği yapan ve Fahrüddeve'nin emirlerinin büyüklerinden olan Bedr b. Hasanveyh'in yanına gitti (Sibt İbnü'l Cevzî, 1434, XVIII: 166; İbn Haldûn, 1421, IV: 625; Hândmîr, 1362, II: 434; Mîrhând, 1380, IV/1: 3014; Kadı Ahmed Tetevî, 1382, III: 2031; Fakîhî, 1366: 297).

Seyyîde'yi çok iyi karşılayan ve ona son derece hürmet eden Bedr onun yeniden Rey'e hâkim olması için harekete geçti. Bedr b. Hasanveyh'ten aldığı yardım ile birlikte Rey'e doğru yola çıkan Seyyîde'ye bu esnada Hemedân ve Karmısın'ı (Kirmânşâh) idare eden diğer oğlu Şemsüddeve de katıldı. Kuvvetli bir ordunun Rey'e yürüdüğünü haber alan Vezir Hatîr Ebû Alî, Deylemli askerlerden oluşan bir ordu toplayarak onlara karşı çıktı. Ancak iki taraf arasında meydana gelen savaşta Mecdüddeve ve Vezir Hatîr Ebû Alî mağlup edilerek esir edildi (*Mücmelü't-Tevârih ve'l-Kısas*, y.y.: 398; Hamdullah Müstevfi-yi Kazvînî, 1364: 421; Hândmîr, 1362, II: 434; İbn Haldûn,

² Bazı kaynaklarda, İsfahân hükümetinin ise Aynüddeve lakaplı Ebû Şücâ'ya verildiği belirtilmektedir. Fâize Tevekkolî, "Seyyîde Melek Hâtûn: Nohostin Fermânrevâyî-yi Zen-i Şîa-yi İrani", *Neşriye-yi Bânûvân-i Şîa*, sayı 16 (1387), s. 52.

³ İran'da Ahamenişler zamanından beri kullanılan bir unvan olup vali, emir ve başkumandan anlamında kullanılan bir terimdir. Tahsin Yazıcı, "İspehbed", *DİA*, c. XXIII, İstanbul, 2001, s. 176.

⁴ 959-1015 yılında bugünkü İran'ın Dinever, Hamedân, Nihavend vs. şehirlerinde hüküm süren bir beyliktir. Yılmaz Öztuna, *Devletler ve Hanedanlar (İslam Devletleri)*, c. I, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Ankara, 2005, s. 706; C. E. Bosworth, *Doğuşundan Günümüze İslam Devletleri*, çev. Hande Canlı, Kaknüs Yay., İstanbul, 2005, s. 223.

⁵ Yâkût el-Hamevî'ye göre Dabbî 392/1001-02 yılında önce Burucerd'e kaçmış, sonra Bedr'e sığınmış ve 397/1006-07 veya 398/1007-08 yılında Burucerd'de vefat etmiştir. Yâkût el-Hamevî, Ebû Abdullâh Yâkût b. Abdullâh er-Rûmî, *Mu'cemu'l-Udebâ*, Tahkik İhsân Abbâs, c. I, Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, Beyrut, 1414, s. 181.

1421, IV: 625; Kadı Ahmed Tetevî, 1382, III: 2031-2032; Fakîhî, 1366: 297; Güner, 2003: 229; Kabir, 1958: 40).

Birkaç gün Rey'de kaldıktan sonra Hatîr Ebû Ali'yi yanına alarak Huzistan'a dönen Bedr b. Hasanveyh, veziri işkence yaparak öldürdü (Sıbt İbnü'l Cevzî, 1434, XVIII: 167). Mecdüdevle'nin yaptıklarından dolayı onu hapseden Seyyide, Rey'de diğer oğlu Şemsüdevle'yi tahta çıkardı. Rey'de oturarak Hemedân ve Rey'i tek bir merkezden yönetmeye başlayan Şemsüdevle, kardeşi Mecdüdevle gibi yumuşak huylu değildi ve annesini hükümet işlerine karıştırmıyordu. Şemsüdevle üzerinde Mecdüdevle gibi tahakküm kuramadığını gören Seyyide bundan pişman olarak bir yıl sonra yeniden Mecdüdevle'yi tahta çıkardı. Şemsüdevle de Hemedân'a geri dönmek zorunda kaldı (*Mücmelü't-Tevârih ve'l-Kısas*, y.y.: 398; İbnü'l-Esîr, 1991, IX: 166; İbn Haldûn, 1421, IV: 625; Kadı Ahmed Tetevî, 1382, III: 2031-2032; Fakîhî, 1366: 297; Güner, 2003: 229; Kabir, 1958: 40; Türkmenî Âzer, 1397: 128). Bu durum iktidarı tek başına ele almak isteyen Seyyide'nin bu sırada Rey yönetiminde ne kadar etkin olduğunu göstermektedir.

Rey üzerindeki emelleri devam eden ve şehri kardeşi Mecdüdevle'ye kaptıran Şemsüdevle, şehre yeniden hâkim olmak amacıyla harekete geçti (405/1014-15). Kısa bir süre önce Bedr b. Hasanveyh'in topraklarını ele geçirdiği için oldukça güçlü duruma gelen Şemsüdevle'nin Rey üzerine yürüdüğünü haber alan Seyyide ve Mecdüdevle ona karşı koyamayacaklarını bildikleri için Dunbâvend'e (Demâvend)⁶ gitmek zorunda kaldı. Şehrin başsız kalması ile işi daha da kolaylaşan Şemsüdevle, Rey'i yeniden ele geçirmesine rağmen şehirdeki iktidarı uzun sürmedi. Çünkü Seyyide ve Mecdüdevle'yi yakalamak için yola çıktıktan kısa bir süre sonra Deylemlî askerler isyan çıkardı. Durumun tehlikeli olduğunu ve askerlerle anlaşamayacağını anlayan Şemsüdevle, Hemedân'a bir kez daha geri dönmek zorunda kaldı ve annesi ve kardeşine haber göndererek Rey'e dönmelerini bildirdi. Bunun üzerine Mecdüdevle ve Seyyide, Rey'e geri dönerek idareyi yeniden ele aldı (*Mücmelü't-Tevârih ve'l-Kısas*, y.y.: 398; İbnü'l-Esîr, 1991, IX: 199-200; İbn Haldûn, 1421, IV: 627; Kadı Ahmed Tetevî, 1382, III: 2032; Fakîhî, 1366: 297; Güner, 2003: 229; Kabir, 1958: 40; Türkmenî Âzer, 1397: 128).

2. Seyyide Hâtûn'un Bölge Hükümdarları İle İlişkileri

Rey'de idarenin bir kadının elinde olmasını fırsat telakki eden Ziyârî hükümdarı Kâbûs b. Veşmgîr, Büveyhîlere karşı önceki yıllarda kaybetmiş oldukları toprakları geri almak için harekete geçti. Önce Seyyide'nin kardeşi Rüstem b. Merzubân'ı mağlup ederek Âmul şehrini ele geçirdi. Ardından Cürcan üzerine yürüyerek buraya da hâkim oldu (İbnü'l-Esîr, 1991, IX: 117).

Taberistân'ı yeniden Ziyârî hâkimiyetine alan Kâbûs, daha sonra gözünü Cibâl bölgesinin kilit şehri Rey'e dikti. Bu amaçla Sâ mânîler hükümdarı İsmail b. Nuh'a bir mektup yazarak Rey'e gidilmesini teklif etti (Utbî, 1374: 187-188). Ancak Rey'in ileri gelenlerinin çabaları sonucunda Rey'i kuşatan müttefik kuvvetler başarılı olamadı (İbnü'l-Esîr, 1991, IX: 131).

407 (1016-17) yılında Rey, Büveyhîler içinde yıldızı parlayan ve etrafına çok sayıda adam toplayan İbn Fûlâd tehlikesi ile karşı karşıya kaldı. İbn Fûlâd da tıpkı başkaları gibi Rey'in idaresinin bir kadının elinde olmasını ganimet telakki edip, Mecdüdevle ve Seyyide'ye bir elçi göndererek Kazvîn'in kendisine ikta edilmesini istedi. Ancak onlar bu teklifi reddedince, Rey taraflarına giderek isyan etti, yağmaya ve yol kesmeye başlayıp civardaki köyleri ele geçirdi. Ardından Rey'e giden yolları tutarak şehre erzak girişini engelledi. Bundan dolayı Mecdüdevle ve Seyyide, Firrîm İspehbedi III. Rüstem b. Şehriyâr'a⁷ bir mektup yazarak yardım istedi. Rüstem, Gîlan'dan Rey'e bir ordu sevketti ve bunu müteakiben iki ordu arasında birkaç çarpışma meydana

⁶ Kaynaklar'da Dunbâvend olarak da geçen yer, Rey'in 80 km doğusunda yer almaktadır.

⁷ Bavendîlerin Kâvusiyye kolundan olan III. Rüstem b. Şehriyâr, Firrîm merkez olmak üzere Taberistân'ın bir kısmının hâkimi idi. Bosworth, *Doğuşundan Günümüze İslam Devletleri*, s. 229.

geldi. Bu çarpışmalarda çok sayıda kişi öldü ve Fûlâd ağır yaralandı (Utbî, 1374: 358-359). Bu mağlubiyetin ardından Fûlâd, Ziyârilardan Menûçeher b. Kâbûs'a mektup yazarak kendisine asker göndermesini, Rey'i ele geçirdiği takdirde hutbeyi onun adına okutacağını, sikkeyi onun adına kestireceğini söyledi. Menûçeher, ona iki bin seçkin piyade gönderdi ve bu yardımcı kuvvetlerle İbn Fûlâd, Rey'e yürüdü. Şehir önlerinde karargâh kuran İbn Fûlâd'ın yeniden yağmacılığa ve şehre erzak sokmamaya başlaması nedeniyle Rey'de yiyecek sıkıntısı baş gösterdi. Nihayet, Mecdüdevle ve annesi, İsfahân şehrini İbn Fûlâd'a vermek zorunda kalarak onunla anlaşma yoluna gittiler (Utbî, 1374: 359; İbnü'l-Esîr, 1991, IX: 211; Türkmenî Âzer, 1397: 127). Ancak kaynaklarda daha sonra İbn Fûlâd'a ne olduğu konusunda bir bilgi bulunmamaktadır. Muhtemelen İbn Fûlâd'ın İsfahan'da kurmak istediği idare Kâkûyîler'den Alâüdevle tarafından engellenmiştir.

Seyyîde'nin hayatta olduğu dönemde son dış tehdit Deylemlî kumandanlardan Velkin b. Venderin'den (Ebû'r-Recâ Kummi, 1388: 147, 3 nolu dipnot) geldi. Velkin, Menûçeher b. Kâbûs'tan aldığı yardımla Rey'e yürüdü (418/1027). Velkin'in bu saldırısı, İsfahan ve Hemedân'ın idaresini elinde bulunduran Kâkûyîler hanedanından Seyyîde'nin dayısının oğlu Alâüdevle'nin yardımı ile engellendi (İbnü'l-Esîr, 1991, IX: 277-278).

Fahrüdevle zamanında Gazneli Mahmud ile ilişkiler iyi olmasına rağmen (Zerkûb Şîrâzî, 1350, s. 48), Seyyîde'nin hayatta olduğu dönemde Sultan Mahmud, Cibâl bölgesinin kilit şehri Rey'i ele geçirmek istemiştir. Bunun için, Seyyîde'ye bir haber göndererek hem hutbenin kendi adına okunması hem de paranın kendi adına basılmasını, aksi halde savaşa hazır olması gerektiğini söyleyerek onu tehdit etti. Ancak Seyyîde, Sultan Mahmud'a cevaben kendisinin dul bir kadın olduğunu, Mahmud'un onu yenmesinin önemli olmadığını, ancak Mahmud'un kendisine karşı mağlup olması durumunda bu ayıbın kıyamete kadar başından gitmeyeceğini bildirdi (Unsurû'l-Meâlî, 1285: 128-129; Hamdullah Müstevfi-yi Kazvîni, 1364: 421; Mîrhând, 1380, IV/1: 3015; Şebânkârâi, 1381, II: 93; Kabir, 1958: 39; Merçil, 1989: 43; Fakîhî, 1366: 311; Türkmenî Âzer, 1397: 130). Esasen Sultan Mahmud, Seyyîde'yi ciddi bir tehdit olarak görmüyordu. Eğer görseydi Seyyîde'nin Gazneli Mahmud gibi o dönemin en güçlü hükümdarlarından birine karşı koyması mümkün değildi. Beyhakî, Hâce Ahmed'den verdiği nakilde bu durumu şöyle ifade etmektedir: *"Emîr Mahmûd ile başbaşa kaldığımız zaman birkaç defa bana, 'Rey üzerine yürümek lazımdır.' diye söylemişti. Ben de kendisine, 'Fikir emîrimizin fikridir; bu vilâyette korkulacak bir şey yoktur. Çünkü vâlisi kadındır.' cevabını vermiştim. Emîr [Mahmûd] bu söze gülerek, 'Eğer bu kadın erkek olsaydı o zaman Nîşâbü'r'da çok asker buldurmamız lâzımdı' dedi."* (Beyhakî, 2019: 245-246; Kadı Ahmed Tetevî, 1382, III: 2032; Türkmenî Âzer, 1397: 130; Güner, 2003: 229; Merçil, 1989: 43).

Seyyîde 428 (1028) yılında Rey'de vefat etti. Mezarı bugün Tahran'da Dûlâb Kapısına yakın bir yerdedir. Türbesi günümüzde *İmamzâde Seyyîde Melek Hâtûn* diye anılmakta olup Şiîler için bir ziyaret merkezidir (Resim 1).

Seyyîde'nin ölümünden bir yıl sonra Mecdüdevle, Rey'de tek başına idareyi ele aldı. Ancak Mecdüdevle, annesi ve babası gibi güçlü ve dirayetli bir yapıya sahip değildi. Vaktinin çoğunu kitap okuyarak ve kadınlarla zaman geçirerek harcamıştı (Mîrhând, 1380, IV/1: 3016; Kadı Ahmed Tetevî, 1382, III: 2112; İ'timâdü's-Saltana, 1367, I: 307). Şüphesiz bunda annesi Seyyîde'nin de suçu vardı. Çünkü annesinin hayatta olduğu dönemde devlet tecrübesi kazanamamış, onun gölgesinde kalmıştı.

Seyyîde'nin vefatı ile birlikte Rey'deki askerler Mecdüdevle'ye başkaldırdı. Mecdüdevle, basiretli bir yönetici olmadığı için zaten uzun süredir Rey'i ele geçirmek isteyen Gazneli Mahmud'a tarihi bir fırsat vererek ondan yardım istedi. Gazneli Mahmud, âdeta altın bir tepside sunulan ganimeti geri çevirmedi. Burayı bir ordu sevk ederek önce Mecdüdevle'yi yakalattı ve ardından Rey'e gelerek şehri ele geçirdi (420/1029) (Gerdîzî, 1363: 417; Ebû'l-Fidâ, 1325, II: 157;

Hamdullah Müstevfî-yi Kazvînî, 1364: 422; İbnü'l-Verdî, 1417, II: 328; Mîrhând, 1380, IV/1: 3016; Merçil, 1989: 43-44; Fakîhî, 1366: 311-312; Türkmenî Âzer, 1397: 131).

Seyyide'nin ölümünden sonra Rey'in bir yıl gibi kısa sürede elden çıkması Seyyide'nin siyasi anlamda başarısının bir göstergesidir.

3. Seyyide Hâtûn'un Şahsiyeti

İran'da Seyyide Hâtûn zamanına kadar, hiçbir kadın saray ve devlet işlerinde bu kadar etkin olmamış ve idareyi tek başına ele alamamıştır. İbnü'l-Esîr'e göre devlet yönetiminde başvurulan tek makam idi ve herkes onun emirlerine göre hareket ediyordu. Oğlu Mecdüddeve'nin bütün yetkilerini elinde toplamıştı. Hükümdarlara mektup yazıyor ve onlardan gelen mektupları cevaplıyordu (İbnü'l-Esîr, 1991, IX: 166).

Seyyide Hâtûn, aklı, zekâsı ve mahalli idarelerin desteği ile ordu komutanlarının isyanları ve saraydaki devlet görevlilerini bertaraf etmeyi başardı. Utbî'ye göre o "Kâfile-yi Mülk" (mülkün/hükümdarlığın vekili/kefili) idi (Utbî, 1374: 358; Reşîdüddîn, 1386: 154). Hamdullah Müstevfî'ye göre devlet erkânından hiç kimsenin onun izni olmadan bir işe müdahale etme cesareti yoktu (Hamdullah Müstevfî-yi Kazvînî, 1364: 419). Sıbt İbnü'l-Cevzî'ye göre ise Seyyide, devlet işlerini erkeklerden daha iyi yönetmekteydi (Sıbt İbnü'l-Cevzî, 1434, XVIII: 167). Seyyide bir perde arkasında oturuyor, burada vezir ve diğer devlet erkânı ile devlet işlerini görüşüyordu (Sıbt İbnü'l-Cevzî, 1434, XVIII: 167; Mîrhând, 1380, IV/1: 3015).

Seyyide, ilme önem ve ilim adamlarını koruyan bir kadındı. Muhtemelen 404/1014 yılında Rey'e gelen İbn Sînâ'yı himaye etmiş, Rey'deki hükümet sarayında bir müddet kalan İbn Sînâ Mecdüddeve'yi tedavi etmesinin yanında saraydaki kütüphaneden de istifade etmişti (Hândmîr, 1355: 128; Kadı Ahmed Tetevî, 1382, III: 2187-2188; İ'timâdü's-Saltana, 1367, I: 311). Diğer taraftan İbn Sînâ bir süre Kazvîn ve Hemedân'da Seyyide adına da hizmette bulunmuştur. Ancak bu hizmetin ne olduğu bilinmemektedir (Reisman, 2013: 14). Ayrıca Kâbüsnâme'ye göre afife ve zahide bir kadın olan Seyyide, (Unsurü'l-Meâlî, 1285: 128) Şiîliğin İsnâşerriyye fırkasına mensuptu.

4. Sonuç

Seyyide Hâtûn İslâm'dan sonra İran'ın ilk kadın yöneticisidir. Bavendî ailesine mensup olarak Büveyhîler'in Cibâl kolunun hükümdarı Fahrüddeve ile evlendikten sonra yönetimde söz sahibi olmuştur. Her ne kadar Rey'de resmi olarak oğlu Mecdüddeve hükümdar olarak görünse de (997-1028) tarihleri arasında Rey ve çevresini başarılı bir şekilde idare etmiştir. Rey içerisindeki devlet adamlarının yanında oğulları Mecdüddeve ve Şemsüddeve'ye karşı da başarılı olarak Rey'in idaresini tek başına eline almıştır. Bunun yanında Rey'e yönelik Ziyârîler ve Gazneliler gibi dış tehditleri de başarılı bir şekilde püskürtmüştür. Ortaçağ'da baskın olan ataerkil yapıya rağmen kendisine yöneltilen iç ve dış saldırılara karşı başarılı olmuş, 31 yıl gibi uzun bir süre Rey'i idare etmeyi başarmıştır. Onun ölümünden sonra şehirdeki Büveyhî idaresi bir yıl daha devam etse de gerçek anlamda vefatının Rey'deki Büveyhî idaresinin sonu olduğu söylenebilir.

Kaynakça

Azimli, M. (2002). Kadınların yöneticiliği konusundaki rivayete tarihsel bağlamda eleştirel bir yaklaşım. *İslâmî Araştırmalar*, 15(3), 417-422.

Beyhakî, Ebû'l-Fazl Muhammed b. Hüseyin. (2019). *Târîh-i Beyhakî*. (N. Lügal, Çev.). Ankara: TTK Yayınları.

Bosworth, C. E. (2005). *Doğuşundan günümüze islam devletleri*. (H. Canlı, Çev.). İstanbul: Kaknüs Yayınları.

Ebû'l-Fidâ, el-Melikü'l-Müeyyed İmâdüddîn İsmâîl b. Alî. (1325). *el-Muhtasar fi Ahbârü'l-Beşer*

(C. 2). Kahire.

- Ebû'r-Recâ Kumî. (1388). *Zeyl-i Nefsetü'l-Masdûr*. (H. M. Tabâtabâyî, Tas.). Tahran: Meclis-i Şûrâ-yi İslâmî.
- Ali Asgar Fakîhî. (1366). *Âl-i Bûye ve Ovzâ-yi Zemân-i İşân bâ Nemûdârî ez Zendeğî-yi Merdom-i der ân Asr* (3. baskı). Çâphâne-yi Dîbâ.
- Gerdîzî, Ebî Said Abdülhayy b. el-Dahhâk b. Mahmûd. (1363). *Zeynü'l-Ahbâr*. (A. Habîbî, Tas.). Tahran: Dünyâ-yi Kitâb.
- Gürler, K. (2001). Kadının yöneticiliği meselesi-bir hadisin okunuşu ve eleştirisi-. *Dinî Araştırmalar*, IV(11), 67-94.
- Güner, A. (2003). Mecdüdevle. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* içinde (C. 18, ss. 229-230). İstanbul: TDVİAM.
- Hamidullah, M., & Canan (çev.), İ. (1979). İslam hukukunun kaynakları açısından Kitab-ı Mukaddes (1). *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 3, 378-410.
- Hamdullah Müstevfî-yi Kazvînî. (1364). *Tarih-i Güzide*. (A. Nevâî, Tas.) (3. baskı). Tahran: Emîr Kebîr.
- Hândmîr, Gıyâseddîn b. Humâmeddîn. (1355). *Düstûru'l-Vüzerâ*. (S. Nefisi, Tas.). Tahran.
- Hândmîr, Gıyâseddîn b. Humâmeddîn. (1362). *Habîbü's-Siyer fî Ahbâr-i Efrâdü'l-Beşer*. (M. D. Siyâkî, Tas.) (C. 2). Tahran.
- İ'timâdü's-Saltana, Muhammed Hasan Hân. (1367). *Tarih-i Muntazam-i Nâsirî* (C. 1). Tahran: Dünyâ-yi Kitâb.
- İbn Haldûn, Abdurrahman b. Muhammed. (1421). *Tarihu İbn Haldûn (el-İber)*. (H. Şehâde & S. Zekkâr, Tah.) (C. 4). Beyrut: Dârü'l-Fikr.
- İbn Kesîr, Ebû'l-Fidâ İmâdüddîn İsmâil bin Şihâbüddîn Ömer. (1994a). *el-Bidâye ve'n-Nihaye (Büyük İslam Tarihi)*. (M. Keskin, Çev.) (C. 11). İstanbul: Çağrı Yayınları.
- İbn Kesîr, Ebû'l-Fidâ İmâdüddîn İsmâil bin Şihâbüddîn Ömer. (1994b). *el-Bidâye ve'n-Nihaye (Büyük İslam Tarihi)*. (M. Keskin, Çev.) (C. 12). İstanbul: Çağrı Yayınları.
- İbn Miskeveyh, Ebû Ali Ahmed b. Muhammed. (1379). *Tecâribü'l-Ümem*. (K. İmâmî, Tah.) (C. 5). Tahran: Suroş.
- İbnü'l-Esîr, Ebû'l-Hasen İzzüddîn Alî b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî. (1991). *el-Kâmil fi't-Tarih*. (A. Özaydın, Çev.) (C. 9). İstanbul: Bahar Yayınları.
- İbnü'l-Verdî, Zeyneddîn Ömer b. Muzaffer b. Ebî'l-Fevâris. (1417). *Tarihu İbnü'l-Verdî* (C. 2). Beyrut: Daru'l-Kutubu'l-İlmiyye.
- Kabir, M. (1958). The Buwayhids of Jibâl and Rayy. *Journal of The Asiatic Society of Pakistan (JASP)*, (III), 29-42.
- Kadı Ahmed Tetevî, Asîf Hân Kazvînî. (1382). *Tarih-i Elfi*. (G. T. Mecid, Tas.) (C. 3). Tahran: İntişârât-ı İlmî ve Ferhengî.
- Merçil, E. (1989). *Gazneliler Devleti tarihi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Mîrhând, Hamîdüddîn Muhammed b. Hândşâh b. Mahmud el-Belhî. (1380). *Ravzatu's-Safâ fî Sîret el-Enbiyâ ve'l-Mülûk ve'l-Hulefâ*. (C. Kiyânfer, Tas.) (C. IV/1). Tahran: İntişârât-ı Esâtîr.
- Mücmelü't-Tevârîh ve'l-Kısas*. (y.y.). (M. Behâr, Tas.). Tahran: Kelâle-i Hâver.

- Öztuna, Y. (2005). *Devletler ve hanedanlar (İslam Devletleri)* (C. 1). Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları
- Reisman, D. C. (2013). The life and times of Avicenna. P. Adamson (Ed.), *Interpreting avicenna: Critical Essays* içinde (ss. 7-27). Cambridge: Cambridge University Press.
- Reşîdüddîn Fazlullah Hemedânî. (1386). *Câmiü't-Tevârih (Tarih-i Sâmâniyân ve Büveyhîyân ve Gaznevîyân)*. (M. Rüşen, Tas.). Tahran: Merkez-i Pejûheşî-yi Mîrâs-i Mektûb.
- Şebânkârâi, Muhammed bin Ali bin Muhammed. (1381). *Mecmau'l-Ensab*. (M. H. Muhaddis, Tas.) (C. 2). Tahran.
- Sıbt İbnü'l Cevzî, Şemseddin Ebu'l-Muzaffer Yusuf b. Kızıoğlu. (1434). *Mirâtü'z-Zaman fi Tarihü'l-Âyân*. (İ. ez-Zeybek, Tah.) (C. 18). Dimaşk: Dâru'l-Risâletü'l-Âlemiyye.
- Tevekkolî, F. (1387). Seyyide Melek Hâtûn: Nohostin Fermânrevâyî-yi Zen-i Şîa-yi İranî. *Neşriye-yi Bânûvân-i Şîa*, (16), 39-60.
- Taberî, İ. C. et-. (2018). *Târihu't-Taberî*. (C. Saylık, Çev.). Ankara: Ankara Okulu Yayınları.
- Türkmenî Âzer, P. (1397). *Deylemiyân der Gostere-yi Târih-i İran (Hükûmetha-yi Mahallî, Âl-i Ziyâr, Âl-i Bûye)*. Tahran.
- Vedud, A. (1997). *Kur'an ve kadın*. (N. Şişman, Çev.). İstanbul
- Yâkût el-Hamevî, Ebû Abdullâh Yâkût b. Abdullâh er-Rûmî. (1414). *Mu'cemu'l-Udebâ*. (İ. Abbâs, Tah.) (C. I). Beyrut: Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî.
- Yazıcı, T. (2001). İspehbed. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* içinde (C. 23, ss. 176-177). İstanbul: TDVİAM.
- Unsurü'l-Meâlî, Keykâvus b. İskender. (1285). *Kâbûsnâme*.
- Utbî, Ebû Nasr Muhammed b. Abdilcebbâr. (1374). *Tarih-i Yemînî*. (N. Curfâdakânî, Çev.). Tahran: İntişârât-ı İlmî Ferhengî.
- Zerkûb Şîrâzî, Ebû'l-Abbâs Muîneddîn Ahmed b. Şehâbeddîn Ebî'l-Hayr. (1350). *Şîrâznâme*. Tahran: İntişârât-ı Bonyâd-ı Ferheng-i İran.

Ekler

Resim 1: Seyyide Hâtûn'un Türbesi

Kaynak: <https://behtarino.com/p/dslgviehvm>